

**ЗАГАЛЬНОСОЦІАЛЬНІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКИМ ЗЛОЧИНАМ,
ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ МАРГІНАЛЬНИМИ ГРУПАМИ****GENERAL SOCIAL MEASURES TO PREVENT VIOLENCE CRIMES OMMITTED
BY MARGINAL GROUPS**

**Чекан Н.В., аспірант кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національна академія внутрішніх справ**

У статті наголошено, що процеси соціального розшарування суспільства, зміни ціннісних орієнтирів, масова десоціалізація та незаконна міграція населення в країні створили підстави для посилення маргіналізації суспільства. Наслідком таких глобалізаційних процесів стала поява осіб з низьким рівнем правосвідомості, які характеризуються нормативно-правовою невизначеністю, внутрішньою відмовою від підкорення нормам права, тобто ці особи перебувають на межі правомірної поведінки. Вони підкоряються нормам права лише через страх перед покаранням за свої протиправні дії.

Авторкою запропонований комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин й усунення або нейтралізацію детермінант злочинності. Висвітлено напрями впливу держави та громадських організацій на поведінку громадян з дотримання приписів норм права. Сстійка правомірна поведінка як сукупність вчинків не може відразу трансформуватися в протиправну, це відбувається під впливом певних чинників. Саме тому держава має можливість вплинути на поведінку громадян з метою запобігання небажаній модифікації правових та ціннісних орієнтирів особи. Державна політика в цій галузі має включати заходи з прогнозування, запобігання, зменшення впливу умов формування маргінальної свідомості, усунення маргінальних установок, що існують та їх наслідків.

Серед заходів запобігання формування маргінальної поведінки населення України виокремлені заходи, спрямовані на створення сприятливих умов для всіх членів суспільства і зменшення впливу негативних явищ (прийняття необхідних нормативно-правових актів, зменшення розшарування українського суспільства, підвищення рівня життя нижчих верств населення, покращення діяльності основних соціальних інститутів тощо); підвищення рівня правової культури та правосвідомості громадян України, поширення позитивного ставлення і довіри до органів влади та їх діяльності; щодо поліпшення суспільного і психічного стану певних категорій громадян (надання допомоги в лікуванні, працевлаштуванні, проживанні, психологічна допомога мігрантам, безхатченкам та іншим). Водночас, основними напрямками загальносоціального запобігання маргінальної поведінки населення є забезпечення поваги прав та свобод людини; прийняття нормативно-правових актів, що відповідали б усім вимогам правової держави; запобігання кримінальним правопорушенням; підвищення правової культури та свідомості громадян; зміцнення законності, правопорядку, дисципліни тощо.

Ключові слова: маргінал, маргінальність, маргінальна група, насильство, запобігання, нормативно-правові акти, програма.

The article emphasizes that the processes of social stratification of society, changes in value orientations, mass desocialization and migration of the population in the country have created grounds for strengthening the marginalization of society. As a result of this, there are people with a low level of legal awareness, who are characterized by regulatory and legal uncertainty, internal refusal to obey the rules of the law, that is, these people are on the verge of lawful behavior. They obey the rules of the law only because of the fear of punishment for their illegal actions.

The author proposed a complex of promising socio-economic and cultural-educational measures aimed at the further development and improvement of social relations and the elimination or neutralization of determinants of crime. The areas of influence of the state and public organizations on the behavior of citizens in compliance with the prescriptions of legal norms are highlighted. Persistent legal behavior as a set of actions cannot immediately transform into illegal behavior, it happens under the influence of certain factors. That is why the state has the opportunity to influence the behavior of citizens in order to prevent unwanted modification of a person's legal and value orientations. State policy in this area should include measures to predict, prevent, reduce the impact of the conditions for the formation of marginal consciousness, eliminate existing marginal attitudes and their consequences.

Among the measures to prevent the formation of marginal behavior of the population of Ukraine, there are measures aimed at creating favorable conditions for all members of society and reducing the impact of negative phenomena (adopting the necessary regulatory and legal acts, reducing the stratification of Ukrainian society, raising the standard of living of the lower strata of the population, improving the activities of the main social institutions etc); raising the level of legal culture and legal awareness of Ukrainian citizens, spreading a positive attitude and trust in authorities and their activities; regarding the improvement of the social and mental state of certain categories of citizens (providing assistance in treatment, employment, accommodation, psychological assistance to migrants, homeless women, and others). At the same time, the main areas of general social prevention of marginal behavior of the population are ensuring respect for human rights and freedoms; the adoption of normative legal acts that would meet all the requirements of the rule of law; prevention of criminal offenses; raising the legal culture and awareness of citizens; strengthening of legality, law and order, discipline, etc.

Key words: marginal, marginality, marginal group, violence, prevention, normative legal acts, program.

Досліджуючи запобігання кримінальним правопорушенням, Б. М. Головкін розуміє систему заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин та умов, що сприяють вчиненню злочинів, а також позитивний вплив на поведінку осіб, схильних до вчинення кримінальних правопорушень.

Метою запобігання злочинам є недопущення їх вчинення. Якщо запобігти вчиненню злочинів не вдалося, тоді починається протидія їм [1, с. 175].

У кримінології під загальносоціальними заходами запобігання злочинам розуміють комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію разом з тим причин та умов злочинності [2, с. 143].

Як у зв'язку з цим зауважив О. М. Джу́жа, даний рівень запобігання злочинам характерний тим, що його складові є невід'ємною частиною соціально-економічного розвитку, поліпшення морально-психічної і духовної сфер суспільства [3, с. 53–54]. При цьому, на переконання В. В. Голіні, основними цілями зазначеного запобіжного напрямку є подолання або обмеження криміногенно-небезпечних протиріч у суспільстві, поступове викорінення відомих ще з біблійських часів негативних явищ, створених політичними, економічними, психологічними, ідеологічними та іншими чинниками виникнення кримінального потенціалу в суспільстві (економічні й політичні кризи, небезпечне майнове розшарування населення, необґрунтоване, навіть злочинне запобігання певних кіл громадян, безробіття, затримка заробітної плати, існування на

межі виживання переважної частини населення, занепад моралі, проституція, наркоманія, алкоголізм, безпритульність тощо) [4, с. 19]. У свою чергу, О. М. Бандурка, визначив їх як комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин й усунення або нейтралізацію причин та умов злочинності [5, с. 177], а О.М. Литвинов – як сукупність ефективних заходів соціально-економічного, правового, ідеологічного, організаційно-управлінського, культурно-виховного змісту, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин й усунення чи нейтралізацію детермінант злочинності [6, с. 111–117].

Виходячи з вищевикладеного, на нашу думку, слід розглядати не тільки запобігання кримінальним правопорушенням, що вчиняються маргінальними групами, їх профілактику чи припинення, а комплекс перспективних соціально-економічних і культурно-виховних заходів, спрямованих на подальший розвиток та вдосконалення суспільних відносин і усунення або нейтралізацію причин та умов злочинності. Тому вирішальна роль у поступовому зменшенні соціальних суперечностей в усіх сферах соціального життя належить розумній господарсько-організаційній та культурно-виховній діяльності державних органів, підприємств, установ, фірм, громадських організацій, тобто фактично праксеологічну діяльність – запобігання кримінальним правопорушенням.

Водночас, в умовах сьогодення, як бачимо, нові соціальні, політичні, економічні умови ускладнюють завдання загальносоціального запобігання злочинності необхідністю пошуку суспільного консенсусу, адаптації поколінь, які будували своє життя за принципами соціалізму, до суспільства з дещо іншими засадами. Ф. Фукуяма, сучасний філософ, якось зауважив, що і зараз, коли ХХ століття завершилося, навряд чи можна говорити про реальні альтернативи ліберальній демократії і ринковому капіталізму як фундаментальним принципам організації сучасного суспільства [7, с. 22; 8, с. 20].

У 2020 році прийнято Стратегію національної безпеки України [9; 10, с. 260], метою якої є утвердження прав і свобод людини та громадянина, захист особи, суспільства та держави від правопорушень, зокрема корупційних, забезпечення відновлення порушених прав, відшкодування заподіяної шкоди; забезпечення екологічної безпеки, створення безпечних умов життєдіяльності людини, зокрема на територіях, що постраждали внаслідок бойових дій, розбудова ефективної системи цивільного захисту.

Однак, відсутність національної стратегії запобігання кримінальним правопорушенням є однією головних причин, що зумовлює негативні тенденції в існуванні, поширенні та відтворенні окремих видів кримінальних правопорушень на міжнародному, загальнодержавному та регіональному рівнях.

У першу чергу загальносоціальні заходи запобігання повинні бути спрямовані на дітей та молодь. Загальнозапобіжний ефект мають заходи з підтримки і розвитку освіти і культури в суспільстві, збереження духовно-моральної спадщини, оскільки достовірно встановлено, що освітній і культурний рівень людей, їх вихованість, духовність, відданість кращим народним традиціям, правова освіченість і не тільки утримують людей від вчинення злочинів, визначаючи багато в чому не викривлену кримінально систему особистих і соціальних цінностей, але і спроможність значної частини населення протистояти негативному впливу ЗМІ, що пропагують всюдозволеність, культ сили, жорстокість, культуру бездуховного споживання. Також одним з дієвих напрямків є розробка та реалізація цільової комплексної програми виховання яка може принципово вплинути на вирішення проблеми формування позитивної правосвідомості дітей.

Комплекс загальносоціальних заходів з властивими йому масштабністю, різносторонністю та всеохоплюю-

чим характером становить базу, фундамент для здійснення спеціально-кримінологічного запобігання, проведення профілактичних заходів уповноваженими державними органами, у тому числі й правоохоронними, і повинен містити такі завдання: 1) визначення індивідуальних факторів ризику та життєвих заходів, що змінюють (коригують) поведінку особи; 2) вплив на міжособистісні стосунки та створення здорової обстановки у сім'ї (колективі); 3) нагляд за громадськими місцями – школами, гуртожитками, середніми спеціальними навчальними закладами (особливу увагу слід приділяти дитячим установам закритого типу, відбір кадрів для роботи в яких слід ретельно контролювати); 4) звернення до загальнокультурних (духовних) цінностей та впровадження їх у масову свідомість й масову культуру; 5) формування моральних стандартів поведінки, пропагування здорового способу життя, розвиток системи цінностей, спрямованих на нейтралізацію різних девіантних форм поведінки, неприпустимість їх привабливості, новизни, передусім щодо молоді (саме на цьому рівні має ставитися питання про вплив засобів масової інформації на пропаганду насильства, жорстокості, аномальних форм сексуальної поведінки); 6) активний соціальний контроль за такими негативними явищами суспільного життя, як проституція та порнографія.

Наявність особливостей при застосуванні заходів запобігання визначається специфікою правового і фактичного становища молоді як соціально-вікової групи суспільства, що знаходиться в стані інтенсивного розвитку та формування, специфікою причин злочинності, а також особистісних якостей дітей, молоді.

Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» (2001 р.) [11] передбачена система соціального захисту дітей. Під цим розуміється комплекс заходів і засобів соціально-економічного та правового характеру, здійснення яких покладається на суб'єктів, зазначених у законі, щодо забезпечення прав дітей на життя, розвиток, виховання, освіту, медичне обслуговування, надання матеріальної підтримки. А також визначено систему соціальної профілактики, як вид соціальної роботи, спрямованої на запобігання складним життєвим обставинам сімей, дітей та молоді, аморальній, протиправній поведінці в сім'ях. Законом передбачено виявлення будь-якого негативного впливу на життя і здоров'я дітей та молоді і запобігання такому впливу та поширенню соціально небезпечних хвороб серед дітей та молоді. Основними напрямками державної політики у сфері соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю є розроблення та реалізація загальнодержавних, регіональних програм соціальної підтримки сімей, дітей та молоді, соціального становлення молоді та інших програм стосовно сімей, дітей та молоді. Визначено напрями соціальної профілактики в сімейному, дитячому та молодіжному середовищі – комплексні заходи, спрямовані на запобігання сімейному неблагополуччю, соціальному сирітству, насильству в сім'ї та жорсткому поводженню з дітьми, найгіршим формам дитячої праці, системний облік і догляд за дітьми та молоддю, які виявили схильність до асоціальної поведінки, інформаційно-просвітницьку, пропагандистську роботу в сім'ях, серед дітей та молоді за місцем проживання, навчання або роботи, спрямованої на формування в особистості стандартів позитивної поведінки, здорового способу життя.

Також варто зазначити, що відповідно до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» (2015 р.) [12], ст. 5 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» (1995 р.), ст. 10 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» (2017 р.) [13] та інших, з метою вдосконалення діяльності підрозділів ювенальної превенції Національної поліції та приведення нормативно-правових актів МВС, які регулюють діяльність Національної поліції,

у відповідність до законодавства України, наказом Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2017 р. № 1044 було затверджено Інструкцію з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України, основними завданнями яких є: 1) профілактична діяльність, спрямована на запобігання вчиненню дітьми кримінальних і адміністративних правопорушень, виявлення причин і умов, які цьому сприяють, вжиття в межах своєї компетенції заходів для їх усунення; 2) ведення профілактичного обліку дітей, схильних до вчинення правопорушень та проведення із ними заходів індивідуальної профілактики; 3) участь в установленні місцезнаходження дитини в разі її безвісного зникнення чи отриманні даних для цього в межах кримінального провадження, відкритого за фактом її безвісного зникнення; 4) вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорсткому поводженню з дітьми; 5) вжиття заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, у тому числі здійснення поліцейського піклування щодо неповнолітніх осіб; 6) провадження діяльності, пов'язаної із захистом права дитини на здобуття загальної середньої освіти.

Такі заходи загальносоціального запобігання кримінальним правопорушенням серед молоді не спрямовані на безпосереднє запобігання, але сприяють усуненню об'єктивних причин злочинності серед молоді, зниження загального рівня криміногенної ситуації серед молоді.

Серед заходів вдосконалення правового механізму запобігання злочинам серед молоді та реалізація молодіжної політики держави у даній сфері можна виділити наступні: 1) вдосконалення норм законодавства щодо притягнення неповнолітніх до відповідальності не лише за злочини, але й за адміністративні, дисциплінарні проступки та порушення у сфері цивільного законодавства (наприклад: застосування різних видів суспільно-корисних робіт спрямованих на усунення шкоди завданої неправомірними діями молодих людей); 2) проведення круглих столів з представниками молодіжних організацій при формуванні молодіжних програм із запобігання злочинам серед молоді; 3) залучення до реалізації запобіжних заходів не тільки правоохоронні органи, але й громадські організації (в тому числі і дитячі та молодіжні організації), широке залучення громадян (наприклад: у громадському патрулюванні при здійсненні ситуативної превенції злочинності серед молоді); 4) введення в програму загальної освіти дисциплін з правового виховання та освіти; 5) залучення до запобіжної роботи місцеві органи виконавчої влади та місцевого самоврядування тощо.

Типова модель програми запобігання злочинам серед молоді характеризується міцним зв'язком правової системи запобігання злочинності із сферами позаправової системи та рівновагою між соціальним та ситуативним запобіганням злочинності.

Забезпечення цілісності суспільства зазвичай відбувається на ідеологічній основі, що сформульована та впроваджена державою. В іншому випадку місце державної ідеології заповняють різні ідеї, що можуть бути небажаними дня розвитку суспільства. Наприклад, поступове формування споживчої ідеології, що спрямована на задоволення індивідуальних потреб громадян. Відсутність легальних можливостей щодо належної реалізації прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина і заперечення цінностей суспільства сприяють формуванню мотивів маргінальної поведінки особи.

Пріоритетами державної політики в даній галузі мають стати: дотримання та забезпечення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина; ухваленні правових законів; дотримання принципів: законності, гласності, науковості, демократизму тощо.

Якщо державними інституціями не дотримуються і не забезпечуються права, свободи та законні інтереси

людини та громадянина, якщо вони не вважаються найвищою цінністю, якщо ці порушення, зазвичай, залишаються безкарними, якщо немає законодавчо закріплених методів або способів, що забезпечені державною підтримкою, то у свідомості громадян утверджується думка про те, що можна порушувати права та свободи інших для задоволення своїх потреб; не потрібно дотримуватися положень нормативно-правових актів, якщо вони порушують або можуть порушити ці права та свободи. Відповідно, у населення прогресує неповага до норм права, а отже, формуються мотиви маргінальної поведінки.

Політика нашої держави має бути спрямована, передусім, на створення таких умов соціального життя, за яких будь-який член суспільства міг би повною мірою реалізувати свої можливості та задовольнити потреби. Розроблення й прийняття нових нормативно-правових актів обумовлена постійним розвитком суспільних відносин. Для того, щоб останні були врегульовані належним чином, для запобігання прогалин у законодавстві, правова політика держави має бути спрямована на вивчення і аналіз стану в кожній конкретній сфері життєдіяльності, що вимагає законодавчого оновлення або закріплення. При відсутності належного вивчення можливих наслідків, реалізація нового нормативно-правового акта може мати негативні наслідки для усього суспільства [14].

До таких наслідків можна віднести:

- наявність норм права, що не мають практичної реалізації;

- наявність норм, що мають протиріччя або порушують права, свободи та законні інтереси учасників суспільних відносин;

- наявність норм, за яких існує можливість вчинити правопорушення та уникнути юридичної відповідальності.

Ці недоліки призводять до того, що порушення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина є поширеним явищем у житті нашого суспільства, а наслідком цього за наявності додаткових умов буде збільшення кількості осіб з маргіальною свідомістю.

Соціальні реформи, що спираються на прийняті нормативно-правові акти, які не відповідають вимогам науковості можуть завдати шкоди суспільним відносинам. Ця шкода полягає в тому, що до нормативно-правового акта, який не відповідає реаліям сьогодення, порушує права, свободи та законні інтереси особи, а також до реформ, що проводить держава громадяни ставитимуться негативно. Позитивне ставлення до нормативно-правових актів державних органів і політики, що проводиться ними, можливе лише за наявності науковості та публічності в діях держави. Оскільки ці принципи останнім часом не є пріоритетними в політиці держави, ставлення громадян до ухвалених законів здебільшого залишається негативним. Це пов'язано з порушенням прав громадян, що призводить до напруги та конфліктів у суспільстві, відчаю тих, хто вважає, що не в змозі впливати на ситуацію. Використання нормативно-правових актів законодавства для реалізації своїх можливостей та потреб у даному випадку буде або обмежене, або взагалі відсутнє. При цьому будуть знайдені прийнятні шляхи, що надають можливість обійти положення нормативно-правових актів та задовольнити свої потреби.

Саме негативне ставлення громадян до нормативно-правових актів є найбільш небажаними наслідками для суспільних відносин. По-перше, таке ставлення виникає у значній кількості громадян, навіть якщо новий нормативно-правовий акт безпосередньо не стосується окремих груп населення. На їх правосвідомість впливає оцінний компонент; норми права, що містяться у нормативно-правових актах, не збігаються з основними цінностями і життєвими принципами. По-друге, усунення недоліків прийнятого нормативно-правового акта з метою

профілактики порушень прав, свобод і законних інтересів громадян, як правило, не стосується тих, чії права вже були порушені; не накладає відповідальності на осіб, які вже вчинили правопорушення [15].

Серед основних заходів, необхідних для запобігання розповсюдженню маргінальної поведінки, можна виділити такі:

- заходи, спрямовані на створення сприятливих умов для всіх членів суспільства і зменшення впливу негативних явищ. До таких дій можна віднести ухвалення необхідних нормативно-правових актів, зменшення розшарування українського суспільства, підвищення рівня життя нижчих верств населення, поліпшення діяльності основних соціальних інститутів тощо;

- заходи, спрямовані на підвищення рівня правової культури та правосвідомості громадян України, поширення позитивного ставлення і довіри до органів влади та їх діяльності;

- заходи щодо поліпшення суспільного та психічного стану певних категорій громадян, зокрема, надання допомоги в лікуванні, працевлаштуванні, проживанні; психологічна допомога мігрантам, безхатченкам та іншим.

Без цих заходів кількість суб'єктів маргінальної поведінки постійно зростає. Ухвалення нормативно-правових актів, здійснення соціальних реформ без наукового обґрунтування та експертизи може призвести як до негативних наслідків щодо розвитку суспільних відносин, так і правосвідомості та ставлення населення до державних інституцій і органів влади. Лише науково обґрунтовані нормативно-правові акти, та ті, що враховують практичний досвід реалізації, суспільні та національні інтереси матимуть підтримку в суспільстві [16, с. 311–312].

СРСР був яскравим прикладом того, що суспільним ідеалам можна надавати набагато більшого значення, ніж матеріальним цінностям. Попри те, що політика комунізму несла в собі значну кількість негативних моментів для суспільства, її ідеологія була непохитна. Проголошені ідеали та принципи, порушення яких не припускалося, впливали практично на всі сфери життєдіяльності суспільства. Проводилися заходи щодо усунення небажаних суспільних явищ: алкоголізму, жебрацтва, проституції. Цінності та пріоритети Радянської держави прищеплювалися на самих ранніх етапах розвитку дитини, щоб згодом вони стали внутрішнім регулятором поведінки кожного громадянина.

У порівнянні з радянським періодом, нині в Україні значно збільшилася кількість безхатченків, жебраків, безробітних. Передусім, це пов'язано з тим, що змінилася соціальна політика держави щодо цих категорій громадян. Якщо раніше в боротьбі за викорінення таких явищ, як бродяжництво, жебракування, дармоїдство, державою використовувалися практично усі засоби, у тому числі кримінальна відповідальність, то нині проводиться політика заперечення даних явищ. Засобами масової інформації проголошується і підтримується думка про те, що жебрацтво – це прибутковий бізнес (як правило, кримінальний), а не засіб виживання громадян України, а відтак, жодної соціальної допомоги від держави цим особам годі й чекати. Держава, як правило, відмовляється створювати хоч якісь спеціалізовані місця для проживання (хоча б тимчасового) і допомоги безхатченкам. Ми вважаємо, що державі слід змінити свою політику у соціальній сфері. Відсутність допомоги держави на ранніх етапах формування мотивів маргінальної поведінки у поєднанні з практично повною бездіяльністю в галузі допомоги верствам населення, що вже мають такі переконання, не надає можливості ефективно протидіяти цьому явищу. У громадян, яких держава покинула напризволяще, відбувається повна відмова від суспільних цінностей, проблема виживання стає основною, а згодом правопорушення стає одним із можливих, а може й єдиним способом задоволення їхніх потреб.

У ч. 2 ст. 15 Конституції України проголошено принцип відсутності ідеології, що визнається державою як обов'язкова [17]. Отже, держава самоусунулася від виховання громадян і контролю над їхніми переконаннями. Втім, слід констатувати потребу в наявності державної ідеології на сучасному етапі розвитку нашого суспільства. В Україні має бути реалізована підтримка потреб вищого порядку, таких як забезпечення та дотримання прав, свобод і законних інтересів всього населення, верховенства права, підтримка правопорядку тощо. За допомогою ідеології встановлюються державні пріоритети та цінності.

Що стосується маргінальної поведінки особи, то для профілактики її розповсюдження потрібен всебічний захист прав, свобод і законних інтересів громадян. Корупція, численні безкарні порушення прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, особливо тими особами, на яких покладено обов'язок по їх захисту, призводить до руйнації соціальних інститутів, поширення правового нігілізму, зневіри у дієвість норм права та збільшення кількості осіб з маргінальною поведінкою. Заборонені дії перестають розглядатися як правопорушення, а санкція за нього вважається несправедливою. У громадян повинні сформуватися внутрішні регулятори поведінки, основою яких, передусім, мають стати норми права. Для цього держава повинна гарантувати населенню безпеку, стабільність створити дієві механізми реалізації та захисту прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина [18, с. 129–130].

Принципи ринкової економіки, зазнавши деяких змін, призвели до того, що наразі в Україні дедалі більшого розповсюдження набуває індивідуалізм громадян. Процес лібералізації призвів до того, що популярною стала байдужість до проблем суспільства, діяльності органів влади, державних інститутів. У системі установок міського населення домінують установки індивідуалізму (47%), конформізму (28%), відвертої асоціальності (28%) і думки про те, що «всі крадуть, то й мені можна» поділяють 37% населення. У поєднанні з недовірою до державної влади, ідеологічний вакуум заповнюється небажаним для суспільства змістом [19].

Слід забезпечити цілеспрямоване виховання громадян, прищеплення їм основних цінностей суспільства, а це можливо тільки за наявності комплексної державної програми по підвищенню колективізму і рівня правової культури громадян, оскільки мотиви маргінальної поведінки особи виникають на ґрунті заперечення саме суспільних цінностей, коли інтереси усього соціуму можуть бути порушені на догоду особистим інтересам, оскільки відсутні зовнішні заходи контролю за поведінкою (наприклад, суспільний осуд).

Для загальносоціального запобігання маргінальної поведінки серед населення України необхідно усунути такі негативні явища української дійсності, як правовий нігілізм, неповагу до закону, порушення правопорядку тощо. Лише комплексний підхід дасть змогу відшукати дієві шляхи для розв'язання цієї проблеми та надасть можливість протидіяти формуванню мотивів маргінальної поведінки в українському суспільстві.

Слід зазначити, що напрями запобігання маргінальної поведінки особи пов'язані з причинами її виникнення. Загальносоціальні заходи запобігання варто поділити на три основні групи:

- 1) заходи у політичній сфері, що безпосередньо пов'язані з усуненням чинників, які перешкоджають розбудові правової держави в Україні. До них відносяться: забезпечення прав, свобод, законних інтересів людини та громадянина; ефективна цілеспрямована правова політика держави; врахування думки населення при ухваленні законів і втіленні у життя реформ; зміцнення законності, правопорядку та державної дисципліни; підвищення якості правотворчих процедур; удосконалення законодав-

ства; запобігання кримінальних правопорушень; боротьба зі злочинністю тощо;

II) включає соціально-економічні заходи, серед яких: підвищення рівня життя населення; зниження рівня бідності, безробіття; забезпечення прожиткового мінімуму; стимулювання, зокрема матеріальне, окремих категорій громадян; подолання фінансової прірви між верствами населення, встановлення соціальної справедливості;

III) заходи культурного, духовного, морального характеру: підвищення рівня юридичної культури представників органів влади і населення; підвищення рівня правової, етичної свідомості посадових осіб і населення; послідовне правове виховання й освіта; введення повсюдного правового навчання; активна правова пропаганда; підготовка висококваліфікованих юристів.

Хотілося б зазначити, що напрями загальносоціального запобігання маргінальної поведінки серед населення України не повинні мати поодинокий характер, що локалізують той або інший конкретний прояв цього негативного явища. Всі мають усвідомлювати, що подолання цього явища тривалий процес, який зумовлює зміну об'єктивних умов життя суспільства, цілеспрямовану ідеологічну, організаційну роботу, здійснення комплексу спеціально-юридичних заходів. Остаточною метою цих заходів є формування нового соціально-правового середовища та утвердження у населення віри в право.

Визначальний чинник у системі правових засобів запобігання маргінальної поведінки особи – ефективна правова політика держави. А відтак, принципового значення у зв'язку з цим набуває утвердження в суспільстві принципу верховенства права. Водночас, він має бути не декларативним, а реально діючим принципом, на якому базується життєдіяльність суспільства та функціонування державної влади. Для цього норми права мають закріпити систему ефективних гарантій прав, свобод і законних інтересів людини та громадянина, створити належні умови щодо можливості прояву соціально корисної ініціативи, сприяти всебічному розвитку особистості. Необхідно зни-

зити силовий тиск на суб'єктів правовідносин, розширити межі диспозитивного правового регулювання та самозахисту населенням своїх прав, свобод і законних інтересів. Будь-які прорахунки політико-юридичного характеру зумовлюють виникнення певних перепон, поспішні та недостатньо обґрунтовані рішення органів влади здатні підштовхнути окремі нестійкі групи населення чи окремих громадян до маргінальної поведінки.

Якщо держава не має достатньо розвинених механізмів формування правової культури та правосвідомості населення і дієвих шляхів профілактики маргінальної поведінки серед населення, вона має звернутися до потенціалу самого суспільства, до громадських об'єднань, організацій тощо.

Держава, спираючись на громадські організації, зобов'язана вживати заходів щодо запобігання маргінальної поведінки населення України. Саме державні органи мають розробити національну доктрину формування правосвідомості громадян, правову регламентацію та координацію участі в цій справі громадських об'єднань та організацій.

Співпраця державних структур і громадських формувань надасть можливість об'єднати фінансові та владні повноваження держави з потенціалом недержавних об'єднань, що дозволить розробити дієві механізми профілактики маргінальної поведінки в українському суспільстві та сформувати належний рівень правосвідомості населення.

Основний критерій успішності вказаних заходів полягає у їх комплексному, скоординованому характері. Тобто, якщо причина зневажливого ставлення до права криється в соціальних, економічних, культурних, духовних сторонах життя суспільства – необхідно спочатку усунути ці аномалії. Втім, не виключено і застосування примусових заходів, пов'язаних із санкцією норми права. Саме такий підхід дозволить зменшити кількість суб'єктів маргінальної поведінки, а в подальшому сприяти стимулюванню населення до соціально-активної правомірної поведінки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Головкин Б. М. Теперішнє і майбутнє кримінології. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 149. С. 168–184. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/issue/view/12367/6456>
2. Кримінологія: підручник / за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкина. Харків: Право, 2014. 440 с.
3. Кримінологія: навч. посіб. / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ: Прецедент, 2009. 348 с.
4. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
5. Бандурка-А.М., Давиденко Л. М. Преступність в Україні: причини и противодействие: монографія. Харьков: Основа, 2003. 368 с.
6. Литвинов О. М. Загальносоціальний вектор у механізмі протидії злочинності та фактори, що його обумовлюють. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2008. Вип. 41. С. 111-117
7. Фукуяма Ф. Великий разрыв / пер. с англ.; под. общ. ред. А. В. Александровой. О., 2004. 210 с.
8. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2011. 120 с.
9. Стратегія національної безпеки України: Указ Президента України від 14 верес. 2020 р. № 392/2020. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
10. Кваша О. О. Право на самозахист в контексті протидії злочинним посяганням на національну безпеку України. *Правова держава*. 2018. Вип.29. С. 260-267. <http://pravova-derzhava.org.ua/ua/zmist-nomeriv/pravova-derjava.vipusk-29-2018.html>
11. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон від 21 черв. 2001 р. № 2558-III. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>
12. Про Національну поліцію: Закон від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>
13. Про запобігання та протидію домашньому насильству: Закон від 7 груд. 2017 р. № 2229-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19>
14. Профілактика злочинів: підручник / О.М. Джужа, В.В. Василевич, О.Ф. Гіда та ін.; за заг. ред. О.М. Джужі. Київ: Атіка, 2011. 720 с.
15. Чернова А.С. Маргинальность, маргинал, маргинальная культура: общее и особенное. *Философия и культура*. 2017. № 8. С. 1–8. doi: 10.7256/2454-0757.2017.8.23570.
16. Шульга А.М. Загальнотеоретичні аспекти правомірної поведінки особи: монографія. Харків: Майдан, 2013. 412 с.
17. Конституція України: Закон від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
18. Зубко Г.Ю. Маргінальна поведінка як різновид правомірної поведінки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Львів, 2010. 133 с.
19. Кінець епохи бідності? Дивлячись для кого. *Центр Разумкова*. URL: <https://razumkov.org.ua/statii/kinets-epokhy-bidnosti-dyvljachys-dlia-kogo>